

AKTAŞ GÖLÜ VE YAKIN ÇEVRESİNİN COĞRAFYASI

Geographical Features of Lake Aktaş and its Close Surrounding

Prof. Dr. Hayati DOĞANAY*
Yrd. Doç.Dr. Serhat ZAMAN*

Özet

Türkiye-Gürcistan sınırı üzerinde yer alan Aktaş gölü 27 km² yüzölçümüne sahiptir. Bu alanının 14 km²'si Türkiye, 13 km²'si ise Gürcistan devletinin egemenlik sahası içinde kalır. Gölün kuzey kıyısında bugün itibariyle (2005) kapalı olan Aktaş Sınır Kapısı yer alır.

Göl kıyısında iki yerleşme bulunur. Bunlardan Kenarbel köyü ülkemiz sınırları içinde, Karsaçi köyü ise Gürcistan topraklarında kalır. Göl çevresinin Türkiye tarafındaki en büyük yerleşmesi Çıldır kasabasıdır. Ahılkelek (Akhalkalaki) ise, Gürcistan kesiminin göl çevresindeki en büyük yerleşmesi durumundadır. Sınır kapısının açılması halinde gölün kuzey kıyılarını takip eden karayolu Kars ve Çıldır'ı Ahılkelek-Tiflis'e bağlayacaktır.

Aktaş gölü, *Türkiye'nin Uluslararası Öneme Sahip Sulak Alanlar Listesinde* yer alır. Bu yönüyle saha ornitolojik bir önem taşır. Ancak günümüzde herhangi bir yasal koruma statüsüne sahip değildir.

Göl çevresinde hayvancılık ve muhtemel sınır ticareti dışında değerlendirilebilecek en önemli faaliyet kolu turizmdir. Göl yakın çevresi ile bir bütün olarak ele alındığında önemli bir turistik potansiyel sahası içinde kalmaktadır.

Anahtar sözcükler: Aktaş gölü, Aktaş Sınır Kapısı, Türkiye-Gürcistan sınırı

Abstract

Lake Aktaş, located between Turkey and Georgia, is 27 square kilometers. 14 square kilometers of its area is within Turkish borders and the rest 13 square kilometers is within Georgia. Aktaş Border Gate which is closed today, is located at the northern coast of the lake.

There are two settlements by the lake. Of these, Kenarbel village is in Turkey and Karsaçi village is in Georgia. The biggest settlement in Turkish side of the lake is Çıldır town. Ahılkelek is the biggest Georgian settlement closed to the lake. Once the border gate is opened, the motoway following the northern coast of the lake will connect Kars and Çıldır to Ahılkelek and Tiflis.

Lake Aktaş is within the list *Wet Lands of Turkey Having International Significance*. In this regard, the area is of ornitological importance. However, it does not have any legal protection at present.

Another important activity to be utilized in addition to animal husbandry and probable border trade is tourism. When the lake is considered with the inclusion of its close surroundings, it forms a significant touristic potentiality.

Key words: Lake Aktaş, Aktaş Border Gate, Turkey and Georgia border

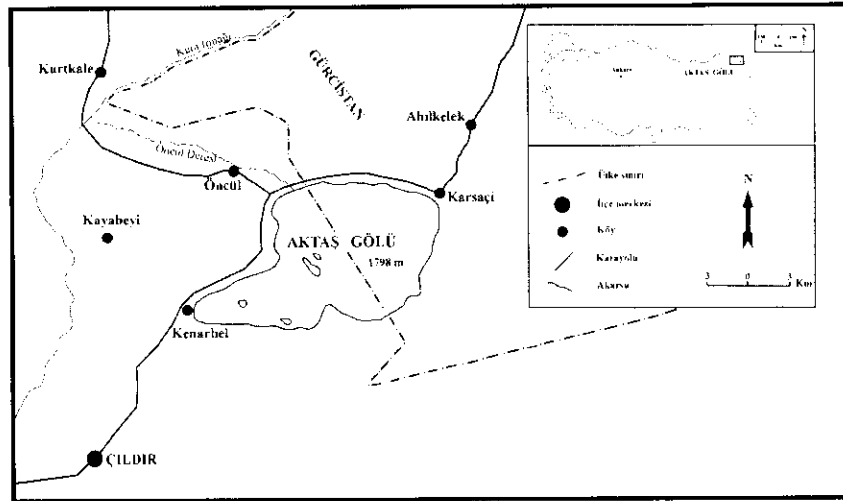
* Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Coğrafya Eğitimi A.B.D.

Giriş

Türkiye-Gürcistan sınırında bulunan Aktaş gölü¹, Doğu Anadolu Bölgesinin Erzurum-Kars Bölümünde, Ardahan ili Çıldır ilçesi sınırları içinde yer alır. Yaklaşık 27 km²'yi bulan toplam alanının 14 km² si (Tuncel, 1975:29) ülkemizin egemenlik sahasında bulunmaktadır. Çalışma sahası, Aktaş gölü ve bu göl ile etkileşim halinde bulunan yerleşmeleri (Türkiye tarafındaki) kapsamaktadır. Bu çevrede araştırma yapılmasının öncelikli nedeni, Aktaş gölünün ülke sınırı oluşturması ve yeterince tanınmadığı düşüncesinden yola çıkılarak göl ve yakın çevresindeki yerleşmelerin başlıca coğrafi özelliklerinin tanıtılmasıdır.

Tarihi süreç içinde birkaç kez el değiştiren gölün sınır oluşturarak bugünkü durumunu kazanması, 16 Mart 1921 de yapılan Moskova Andlaşması ile gerçekleşmiş; daha sonra imzalanan 13 Ekim 1921 tarihli Kars Andlaşması ile de onaylanmıştır.² Günümüzde sınır, Kurtkale köyü doğusunda, Kura ırmağının talveg çizgisini izler ve güneydoğuya yönelerek, Hozapın (Kazapın-Kazapine) gölünü en derin yerinden ikiye ayırır (Soysal,1983:37). Gölün en derin yerinden geçen egemenlik sınırı ise; en büyükleri Büyükada ve Başak ada olan mevcut 13 adayı ülkemize bırakmak kaydıyla, kuzeybatı-güneydoğu yönünde çizilen bir hat ile belirlenmiştir (Şekil 1).

Gölün kuzeyinde hemen hemen sınırda, ülkemize ait Aktaş sınır karakolu ve zaman zaman açılması gündeme gelen Aktaş Sınır Kapısı yer alır (Fotoğraf 2). Göl ile etkileşim durumunda bulunan dört yerleşme vardır. Bunlardan Kenarbel, Kayabeyi ve Öncül köyleri Türkiye, Karsaçi yerleşmesi ise Gürcistan sınırları içinde kalır. Bu yerleşmelerden Kenarbel köyü ve Karsaçi, güneybatı-kuzeydoğu yönünde karşılıklı olarak göl kıyısında kurulmuşlardır. Öncül ve Kayabeyi köyleri ise göl kıyılarına yaklaşık iki km uzaklıkta yer alırlar (Şekil 1).

Şekil 1. Çalışma sahasının lokasyon haritası
Figure 1. Location map of the study area

¹ Aktaş gölü farklı kaynaklarda Hozapın, Hazapın, Kazapın, Hozapini, Azap, Kenarbel ve Karsak gölü olarak da geçmektedir.

Kenarbel: Bu isim göl çevresindeki köyler ve Çıldır kasabasında kullanılmaktadır. Göl ve yakın çevresini Çıldır düzlüğünden ayıran volkanik eşik, görünüm olarak bir bel veya geçide benzer. Bu bel aşıldıktan sonra Aktaş gölüne doğru inilir.

Karsak: İri taşlarla kaplı, yer yer çukurları olan tarla (Derleme Sözlüğü VIII. Cilt s:2668), Bulgar Türklerinin Valentur boyunun Karsak oymağı, Eski Türkçe'de tilki anlamlarına gelmektedir.

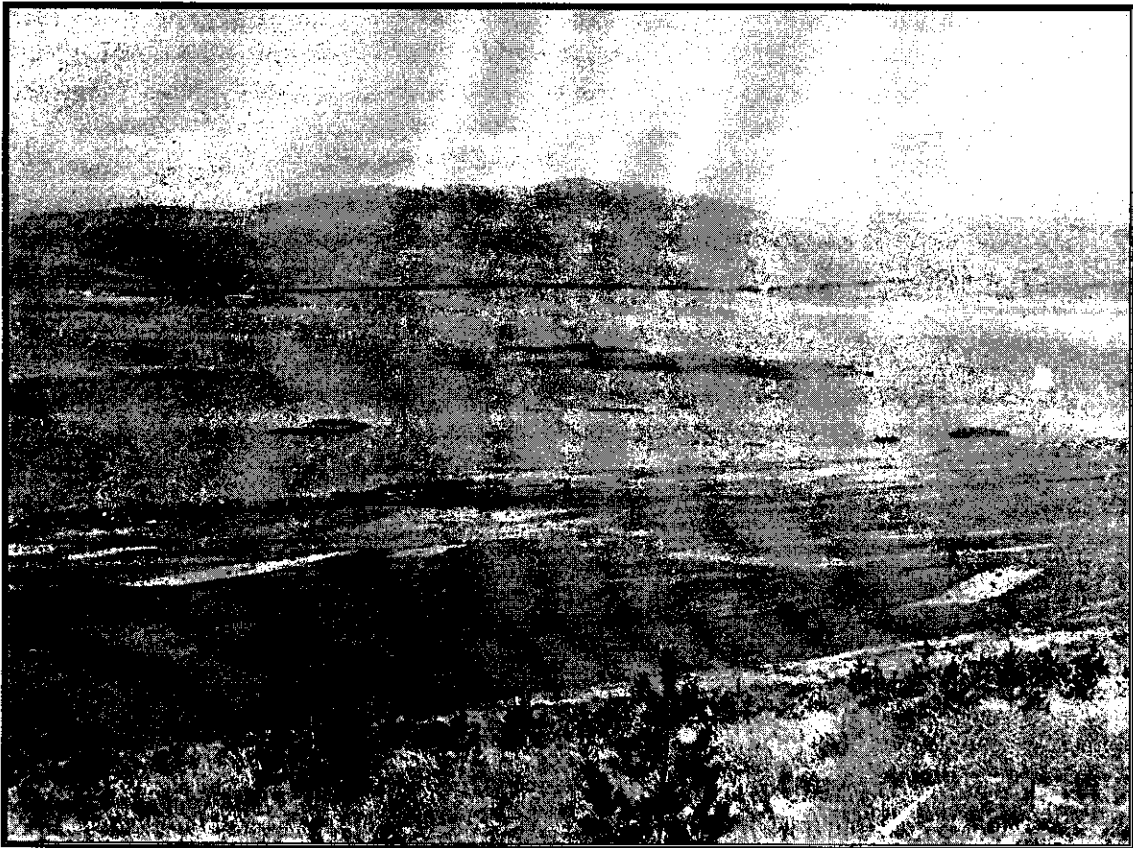
Kazapın: 16 Mart 1921 tarihli Moskova Andlaşmasının metninde Kazapın-Kazapine gölü olarak geçmektedir.

Hozapini: Gürcistan haritalarında, Aktaş gölü **Hozapini** gölü adıyla yer almaktadır.

² Bu konuda bakınız: Soysal, I., 1983, *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, I. Cilt (1920-1945)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları XVI. Dizi Sayı:38, Ankara.

Aktaş gölünün kuzey kıyılarındaki Karsaçi dışında yakın çevrenin Gürcistan'a ait en büyük yerleşmesi Ahılkelek (Akhalkalaki)'dir. Söz konusu gölün Gürcistan kısmı ve yakın çevresini içine alan bu saha *Cevahiti* (Cevahetya) *bölgesi* olarak bilinir. Gölün kuzey kıyılarının en yakın Ermenistan sınır kapısına uzaklığı ise yalnızca 68 km kadardır. Gölün kuzey-kuzeydoğu kıyıları Gürcistan sınırları içinde kalmasına karşın, 1944 yılında sürgüne gönderilen Ahıska Türklerinin yerine yerleştirilen Ermeni nüfusun yoğun yaşam sahası durumundadır (Laçiner, 2002:50)³.

Gölün yakın çevresinde, az önce söz edilen yerleşmeler dışında çevrenin yönetim merkezi durumunda olan Çıldır kasabası da yer almaktadır. Aktaş gölü, bir sınır kapısını Çıldır ve Kars'a bağlayan karayolunun kenarında bulunduğundan, ulaşım bakımından elverişli bir konumda yer alır. Çıldır kasabası ile göl kıyısında bulunan Kenarbel köyü arasındaki uzaklık 13 km kadardır. Göl ve yakın çevresini içine alan çöküntü sahası Çıldır gölü ve Çıldır ovasından volkanik bir eşikle ayrılır. Yukarıda söz edilen Çıldır-Aktaş Sınır Kapısı-Ahılkelek karayolu büyük çoğunlukla bu volkanik yüzeyden geçer. Göle ulaşmak için tek güzergâh olan bu yolun *Kenarbel eşiği* noktasından (2050 m) itibaren Aktaş gölü ve Gürcistan kesimi görülmeye başlar (Fotoğraf 1). Bu eşik, Aktaş gölü ve kısmen de Gürcistan topraklarının rahatça görülebildiği bir seyir noktasıdır.

Fotoğraf 1. Kenarbel eşiğinden Aktaş gölü, adalar ve Gürcistan kesiminin görünümü.

Photo 1. The view of Lake Aktaş, islands and Georgia territory from Kenarbel hill.

³ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Sedat Laçiner, 'Ermenistan – Türkiye İlişkilerinde Sınır Kapısı Sorunu ve İlişkilerde Ekonomik Boyut', *Ermeni Araştırmaları*, Cilt: 2, No: 6, Yaz 2002, s. 35-68.

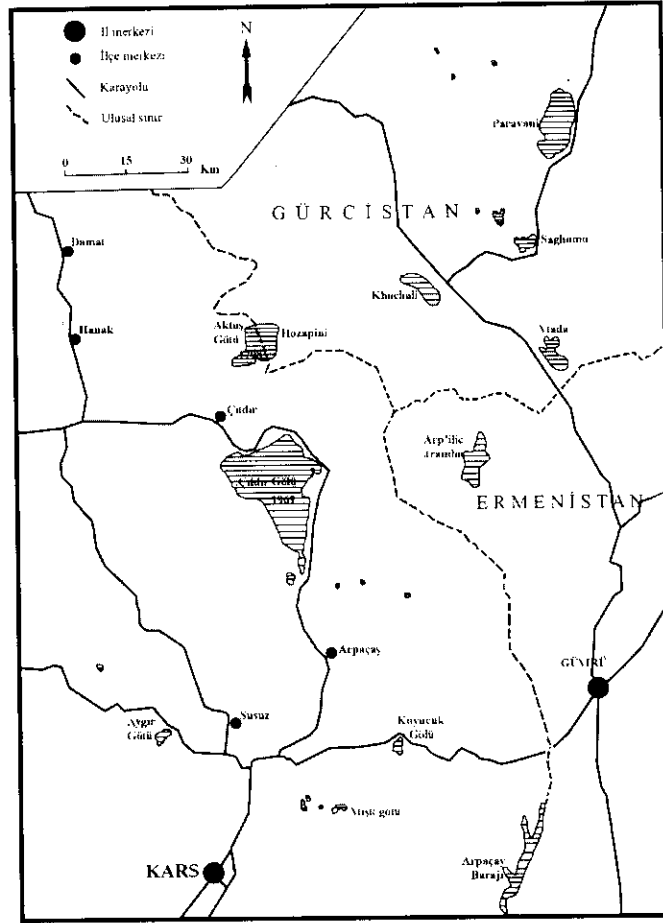

Fotoğraf 2. Aktaş Gölü kuzey kıyılarında bugün itibariyle (2005) kapalı olan Aktaş Sınır Kapısı.

Photo 2. Aktaş Border Gate, which is closed today.

1. Göl ve Yakın Çevresinin Doğal Çevre Özellikleri: Araştırma sahası, batıda Kura ırmağı ve kolları tarafından derince yarılmış vadiler ile doğuda Gürcistan'a doğru uzanan plato sahası arasında bulunmaktadır. Göl ve yakın çevresi genel itibariyle Çıldır gölünü de içine alan Ardahan volkanik platosunun devamı niteliğindedir. Ancak Çıldır gölü gibi etrafında lav seddi görülmemektedir (Inandık, 1965:75). Sahada araştırmalar yapan Lahn çalışmasında, Çıldır gölünün volkanik set, Hozapın (Aktaş)'in ise tektonik kökenli bir göl olduğunu belirtmiştir (Lahn, 1949:113). Aktaş gölünün de içinde yer aldığı tektonik kuşak Ermenistan ve Gürcistan sınırlarına kadar uzanmaktadır. Nitekim bu bölge içinde irili ufaklı on kadar göl bulunmakta ve bu sahanın bir göller yöresi olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Şekil 3. Aktaş gölü ve yakın çevresindeki göller.

Figure 3. Aktaş lake and it's arround lakes.

Göl yüzeyinin deniz seviyesinden yüksekliği 1798 m.dir (Kenarbel köyü yakınlarında). Göl genel itibariyle sığ olup maksimum derinlik tespit edebildiğimiz kadarıyla (Türkiye tarafında) 8 m dolayındadır.

Aktaş gölü, Kenarbel köyü yakınlarındaki iki dere ile gölün güney kesimindeki Ema pınarı, Ortaklı ve Güngörmez pınarlarının suları tarafından beslenmektedir. Ilkbahar aylarındaki seviye yükselmesi ile birlikte fazla sularını kuzeybatıda (Aktaş Sınır Karakolu yakınlarında) kısmen beşeri müdahaleye uğramış Arkbeli (Zigaristav) deresi aracılığıyla Kura ırmağı⁶na boşaltır. (Şekil 2). Saha ile ilgili kaynakların birçoğunda herhangi bir gideğenden söz edilmezken, Lahn ve Koçman, gölün suları, çok zayıf bir şekilde ve ancak gölde su seviyesinin çok yükseldiği dönemlerde, Öncül köyünden geçen küçük bir dere aracılığıyla Kura'ya karıştığını belirtmişlerdir. Lahn'a göre oldukça zayıf olan bu akış, yeni bir kapmaya benzetilmektedir. (Lahn, 1949:115, Koçman, 1979:197).

Aktaş gölünün suları sodalıdır. Sodyum karbonat oranı yüksek olan göl suyunun acılığı, volkanik kayalardaki sodyumlu feldispatların erimesi ve bu eriyiklerin göle karışması ile açıklanmaktadır (Lahn, 1949:115). Ancak ilkbahar aylarında göl sularının Kura çayına ulaşmasını sağlayan Arkbeli (Öncül) deresi, bunu azda olsa değiştirmiştir. Arkbeli deresinin D.S.I. tarafından genişletilmesi, göl suyunun kimyasal yapısını kısmen değiştirmiştir. Çevre-

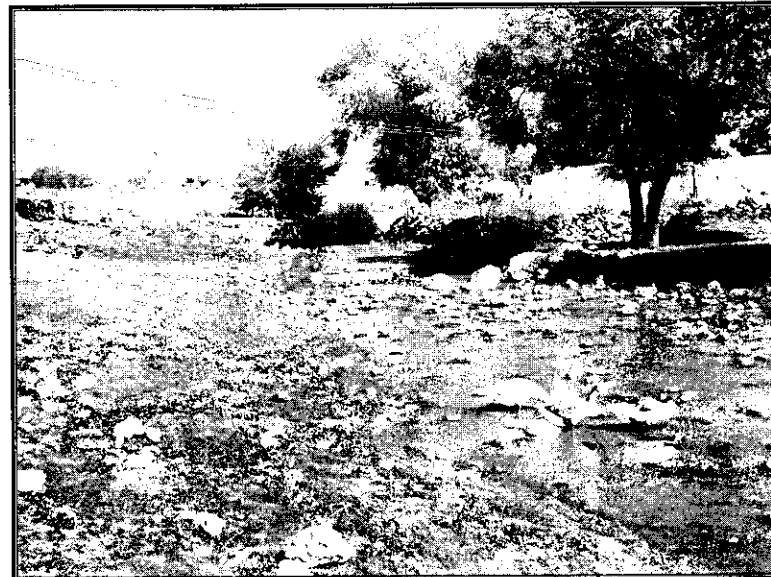
⁶ Kura ırmağının toplam uzunluğu 1523 km olup bunun yaklaşık 189 km. lik kısmı ülkemiz sınırları içinde kalır. Nehrin yıllık ortalama debisi 28.75 m³/sn'dir.

deki yerleşmeler göl suyundan içme amaçlı faydalanmazlar. Bununla birlikte çevredeki geniş meralarda otlayan büyükbaş ve küçükbaş sürüleri göl sularını içmektedir. Ayrıca, yaklaşık 1985 yılına kadar gölde her hangi bir canlı yaşamadığı, ancak bu yıldan günümüze kadarki süre içinde gölde sazan balık türünün çoğaldığı ve hatta çevre köylülerince avlandığı yapılan görüşmelerde ifade edilmiştir. Kanaatimizce bu değişimde gölün fazla sularını Kura ırmağına gönderen Arkbeli (Öncül) deresinin payı vardır. Beşeri müdahaleler ile gölün dışa akışının kuvvetlendirilmesinin, göl suyunun soda oranının azalması yönünde değişiklik yarattığı tahmin edilmektedir. Aynı yıllarda DSI elemanlarınca göle sazan balığı yavruları bırakılmıştır.

Fotoğraf 3. Aktaş Gölü fazla suları Arkbeli (Öncül) deresi aracılığıyla kuzey, batıdaki Kura ırmağına boşalır.

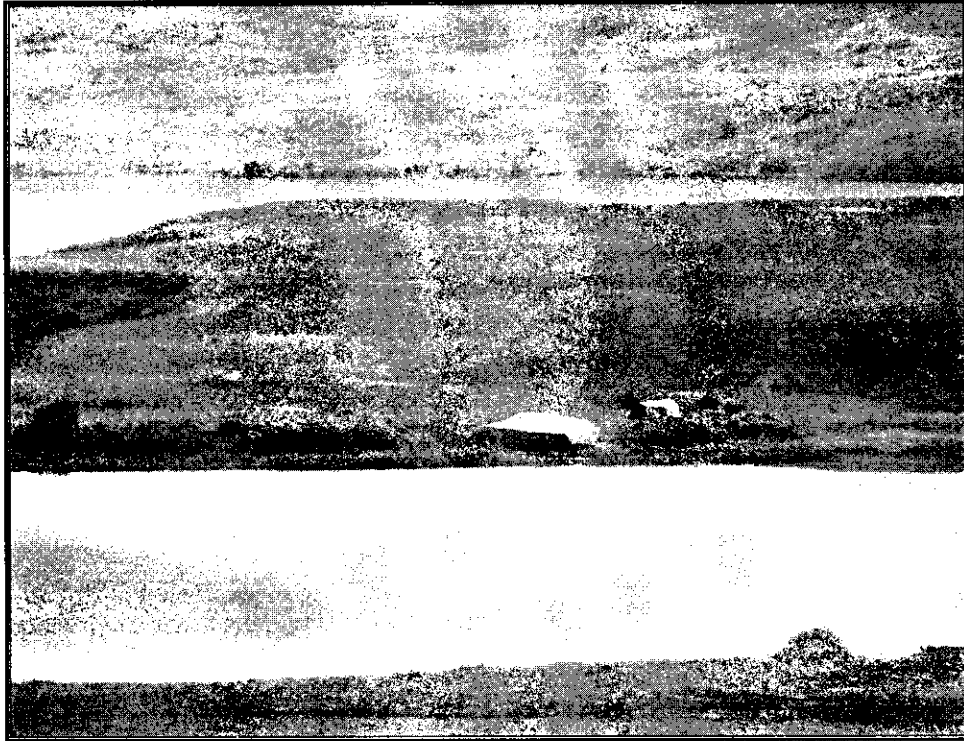
Photo 3. Lake Aktaş merges in to Kura river.

Fotoğraf 4. Aktaş Gölünün fazla sularını ilkbahar aylarında Kura nehrine boşaltan Arkbeli deresinin Öncül köyü yerleşim alanı içindeki görünümü.

Photo 4. The view of Arkbeli stream in Öncül village.

Arazi gözlemleri ve topografya haritası üzerinden yaptığımız tespitlere göre Aktaş gölünde 13 ada ve kayalık bulunmaktadır. Bunların tamamı ülkemiz sınırları içinde yer almakla birlikte en büyükleri olan Büyükkada'nın yüzölçümü yaklaşık 0,4 km² dir. Koçak ada, Başak ada ve Ufak ada dışındakiler daha çok kayalık görünümündedir. Aktaş gölü adalarının hiçbirinde yerleşme yoktur. Yalnız Büyükkada üzerinde yaz aylarında birkaç çadır kurulmakta ve adada biçilip kurutulan çayırlar tekne ile veya göl suları alçaldığında atlı arabalarla kıyıya taşınmaktadır (Fotoğraf 5).

Fotoğraf 5. Büyükkada'da biçilen çayırları kurutan köylülerin bu dönemde kurdukları iki çadırdan görünüm. Otlar adadan kıyıya tekne ile veya sular sığ olduğu zaman atlı arabalar ile taşınmaktadır.

Photo 5. The view of two tents used by villagers collecting meadow in Büyükkada.

Aktaş gölü çevresi *doğal bitki örtüsü zenginliği bakımından* bulunduğu bölge ve çevresinin özelliklerini taşır. Bu bakımdan bitki örtüsü çeşitliliği nispeten azdır. Bunda sahanın 4 ila 5 ayı bulan kısa vejetasyon devresi ve diğer coğrafi çevre özelliklerinin etkili olduğu düşünülmektedir. Çıldır ve Aktaş gölleri çevresinin bitki örtüsü özellikleri üzerine yapılan bir çalışmaya göre, araştırma sahasında üç vejetasyon tipi ayırt edilmiştir. Bunlar *Step, Çayır ve Ağaç-Çalı vejetasyonlarıdır* (Akgül, 1997:23).

Sahada en geniş yayılış alanına sahip bitki örtüsü Step topluluğudur. Bunlar özellikle gölün güney-güneybatı ve kuzey-kuzey batı kesimlerinde geniş alanlarda gözlenir. Göl çevresi ve hatta göl içindeki adalarda geniş alana yayılan çayır ve otlaklar, çevredeki yerleşmelerin ekonomik yaşamlarında önemli bir yere sahiptir (Fotoğraf 6). Daha önce yapılan çalışmalarda, sahada orman varlığı bulunduğuna ilişkin bir ifade kullanılmamaktadır. Ancak, gölün ülkemiz kesiminde son on yıldır ağaçlandırma çalışmaları yapılmaktadır. Bu çalışmalar sonucu bugün Kenarbel köyü güneyindeki yamaçlar büyük ölçüde sarıçam fideleri ile ağaçlandırılmıştır (Fotoğraf 7).

Fotoğraf 6. Aktaş Gölünün ülkemiz kıyıları geniş çayırliklara sahiptir. Kenarbel köyü yakınlarında kurutulmuş ot yığınlarından bir görünüm. Göl çevresindeki yerleşmelerde bu yığınlar "ıya" adı ile anılmaktadır.

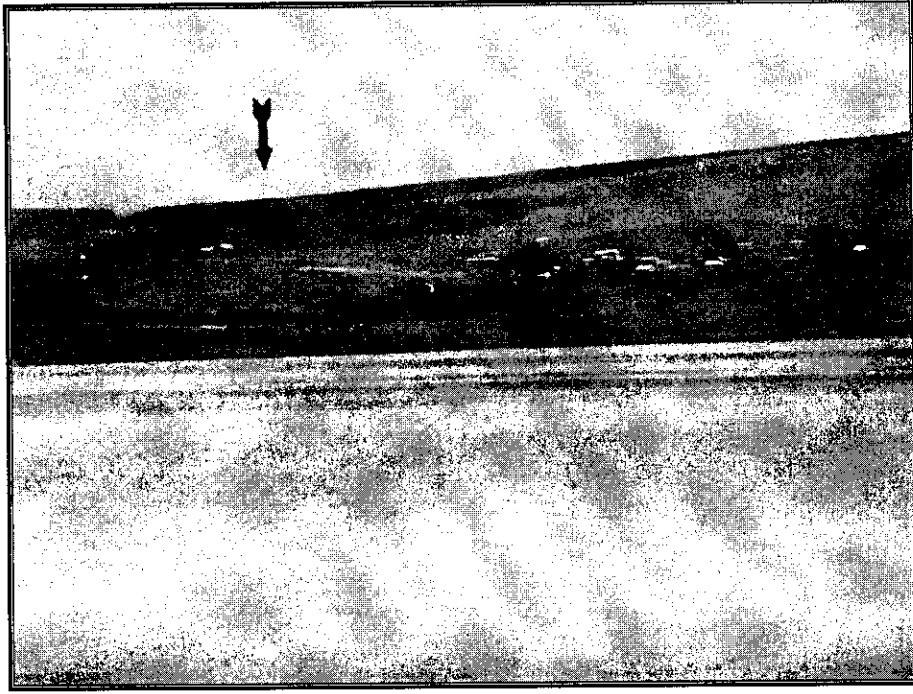
Photo 6. Surroundings of Lake Aktaş have wide a meadowy places

Saha gözlemlerimizde Aktaş gölünün Gürcistan kesiminde orman varlığı saptanmıştır. Ülkemiz topraklarında bu orman varlığının Antropojen nedenlerle ortadan kaldırıldığı tahmin edilmektedir. Çünkü ağaçlandırma sahasındaki sarıçamlar doğal ortam koşullarında yetişmekte olup, gölün Gürcistan kıyılarda da (Karsaçi köyü kuzeyindeki sahanın ağaçlandırma olup olmadığını saptayamadık) oldukça geniş yayılış göstermektedir (Fotoğraf 8).

Fotoğraf 7. Kenarbel eşiği ile göl arasındaki eğimli sahada Sarıçamlarla yapılmış bir ağaçlandırma alanı.

Photo 7. There are wide ranging pinus sylvestris between Kenarbel hill and lake

Fotoğraf 8. Aktaş gölünün Gürcistan kesiminde tahribata uğramış doğal orman kalıntıları gözlenmektedir.

Photo 8. The view of the forest much of which has been destroyeds

Araştırmaya konu olan Aktaş gölü ve çevresi, sahip olduğu yükselti (1798 m) ve denizden uzaklık koşullarına göre ülkemizde en düşük sıcaklık ortalamalarının görüldüğü sahalardan birisidir. Göl ve yakın çevresi yüksek bir plato sahasının devamı niteliğinde olup, 1800 m ile 2250 m yükselti kuşağı içinde kalır. Yakın çevrenin en alçak yeri ise Kura ırmağı vadisidir (1420 m)'dir. İnceleme alanına en yakın meteoroloji istasyonları (Bugün her ikisi de kapalı) Çıldır kasabası ve Kurtkale köyünde bulunuyordu. Ancak bu istasyonlarda yalnızca yağış değerleri ölçülüyordu. Buna göre Çıldır'da yıllık ortalama yağış 488.6 mm, Kurtkale'de ise 519.7 mm'dir. Ardahan meteoroloji istasyonu verilerine göre sahanın yıllık ortalama sıcaklığı 3.7 °C; yıllık ortalama yağış tutarı ise 535.1 mm.dir.

Sahada yaptığımız mülakatta göl kıyılarında kış aylarında, küçük çaplı buzlanmalar olduğu ancak Çıldır gölü (1959 m) gibi göl yüzeyini bütünüyle örtecek bir donma görülmediği ifade edilmektedir. Göl suyu içeriğindeki sodyum karbonat oranının yüksekliği ve göl çanağının korunaklı bir sahada yer alması bunun nedeni olarak belirtilebilir.

Çizelge 1. Araştırma sahası çevresindeki meteoroloji istasyonlarında yıllık ortalama sıcaklık ve ortalama yağış miktarları.

Meteoroloji istasyonu	Yıllık ort. Sıcaklık (°C)	Yıllık ort. Yağış (mm)
Ardahan	3.7	535.1
Çıldır	-	488.6
Kurtkale	-	519.7

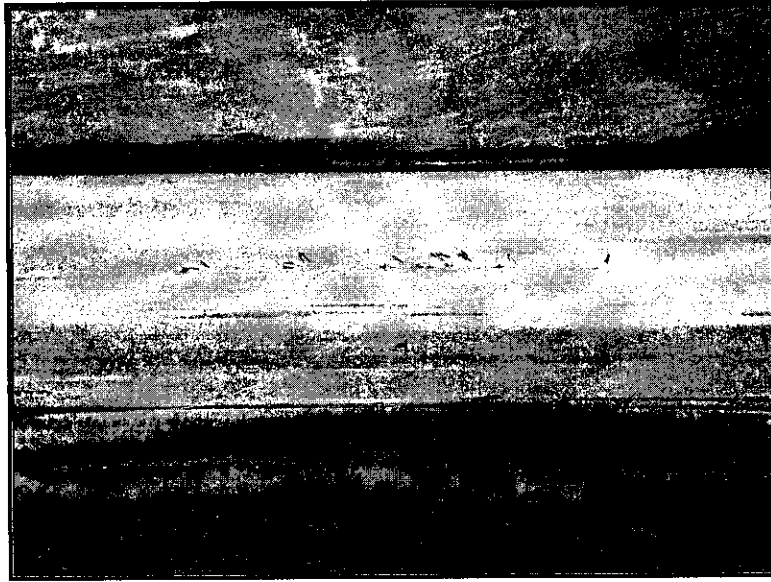
Kaynak: D.M.I.G.M. Ardahan İstasyonu Verileri (1975-2004) ve Akgül, 1997: 15).

Yağış miktarı 370-620 mm.ler arasında değişen, serin iklimlerde volkanik ana materyal üzerinde de gelişebilen kestane renkli topraklar (Ergene, 1997:447), Aktaş gölü çevresinde

yaygın olarak gözlenir. Profilleri tam olarak gelişmemiş olan bu topraklarda kalsifikasyon nedeniyle kalsiyum (Ca) oranı oldukça yüksektir (Akgül, 1997:11). Söz konusu toprak grubu araştırma sahasında çayır ve otlakların yayılış alanları ile paralellik gösterir. Sahanın iklim özellikleri nedeniyle bu topraklar tarımsal ürün verimi açısından yetersizdir. Sahada yapılan mülakat sonucunda Kenarbel köyü tarım arazilerinin bir bölümünde nadas uygulaması yapıldığı belirlenmiştir.

Buraya kadar söz edilen doğal çevre özellikleri yanında, Aktaş gölünün sulak alan ve ornitolojik önemine de kısaca değinmek gerekir. Buna Aktaş gölünün bu yönüyle ülkemizdeki yerinin tespiti ile başlamak uygun olacaktır. Aktaş gölü, *Türkiye'nin Uluslararası Önem Sahip Sulak Alanlar Listesinde* yer almaktadır. Çünkü Aktaş gölü, Akpelikan ve Kadife ördek gibi bazı su kuşlarının mevsimsel göçleri esnasında konakladıkları önemli uğrak noktalarından birisidir.

Saha bugün itibariyle herhangi bir yasal koruma alanı statüsüne sahip değildir. Bunda belki de göl çevresinde insan kaynaklı baskının henüz doğal ortama zarar verecek düzeye ulaşmamış olması etkili olabilir. Gerçekten de göl çevresindeki yerleşmelerin gerek ekonomik faaliyetleri ve gerekse diğer yaşamsal etkinlikleri henüz göl ekosistemine zarar verecek boyutta değildir. Nitekim sahadaki yerleşmelerin ekonomik potansiyeli son derece sınırlı olup, sürekli göç veren bir nüfus hareket profili sergilemektedirler. Bu yüzden henüz göl ekosistemine baskı uygulayarak tahribata yol açacak nüfus birikimi göl çevresinde bulunmamaktadır. Ancak, Aktaş gölünün geçici karakterli bir gidegenle sınırlı olarak dışa akışının olduğu dikkate alınır, özellikle göl kenarında kurulan Kenarbel köyünün evsel atıklarla gölü kirletmesi olasıdır.

Fotograf 9. Aktaş gölü, Akpelikan ve Kadife ördek başta olmak üzere birçok türün kuluçka yeri olma yönüyle önem taşır.

Photo 9. Lake Aktaş have a great ornitological importance

Göl kenarında, Kafkas ülkeleri ile bağlantı kurulabilecek (Kars-Ahılkelek-Tiflis) uluslararası bir karayolu mevcuttur. Aktaş sınır kapısının açılması ile göl kenarından geçen karayolunun trafik hacmi muhtemelen artacak ve göl ekosistemi üzerindeki insan baskısı oldukça yüksek boyutlara ulaşacaktır. Bu varsayımlar düşünülerek, sahaya bir an önce yasal koruma statüsü kazandırılmalıdır.

2. Göl ve Yakın Çevresinin Beşeri Coğrafya Özellikleri (Nüfus-Yerleşme ve Ekonomik Faaliyetler): İnceleme alanı, büyük nüfus kitlelerinin yaşamı için yeterli ekonomik kaynağa sahip değildir. Bugün göl çevresinde yaşayan az sayıdaki nüfus ise genel olarak çayır ve mera alanlarının varlığı nedeniyle buraya yerleşmişlerdir. Gölden ekonomik anlamda yararlanılmayıp, sahanın büyük ölçüde sınır güvenlik kuşağı içinde kalması, doğal çevre koşulları nedeniyle ekip-biçme faaliyetlerinin yetersizliği gibi etmenler, inceleme alanında yerleşmelerin gelişimini sınırlandırmıştır.

Çalışmanın giriş kısmında ifade edildiği gibi, Aktaş gölü çevresinde (Türkiye tarafında) üç köy yerleşmesi bulunmaktadır. Bunlar Ardahan ili Çıldır ilçesi yönetim sınırları içinde yer alırlar. Gölün yaklaşık 20 km kuzeybatısında yer alan Kurtkale köyünün Bucak yönetim organizasyonu sona erinceye kadar (1978) Kenarbel, Öncül ve Kayabeyi köyleri yönetim açısından buraya bağlı idiler.

İnceleme alanındaki üç köy yerleşmesinden biri olan Kenarbel köyü göl kenarında, Kayabeyi ve Öncül köyleri ise göle yaklaşık 1.5-2 km mesafede yer alırlar. Kenarbel köyü göl çevresinin en fazla nüfuslu (2000'de 404 nüfus) yerleşmesidir. Kayabeyi (221) ve Öncül (302) köyleri ekonomik potansiyelleri son derece sınırlı ve genel olarak göç veren yerleşmeler durumundadır. Kenarbel köyü nüfusunun diğer iki yerleşmeye oranla kalabalık olması, gölün kuzeybatı kıyılarında bulunan Aktaş Hudut Karakolu asker nüfusu ile açıklanabilir. Aşağıdaki tabloda bu durum açıkça görülmektedir (Tablo 2).

Çizelge 2. Aktaş gölü çevresindeki yerleşmeler-nüfusları (2000) ve Hane Sayıları (2005).

Yerleşme Adı	Erkek	Kadın	Toplam	Hane sayısı
Çıldır Kasabası	1456	959	2415	-
Kenarbel Köyü	287	117	404	56
Öncül Köyü	137	165	302	68
Kayabeyi Köyü	102	119	221	51

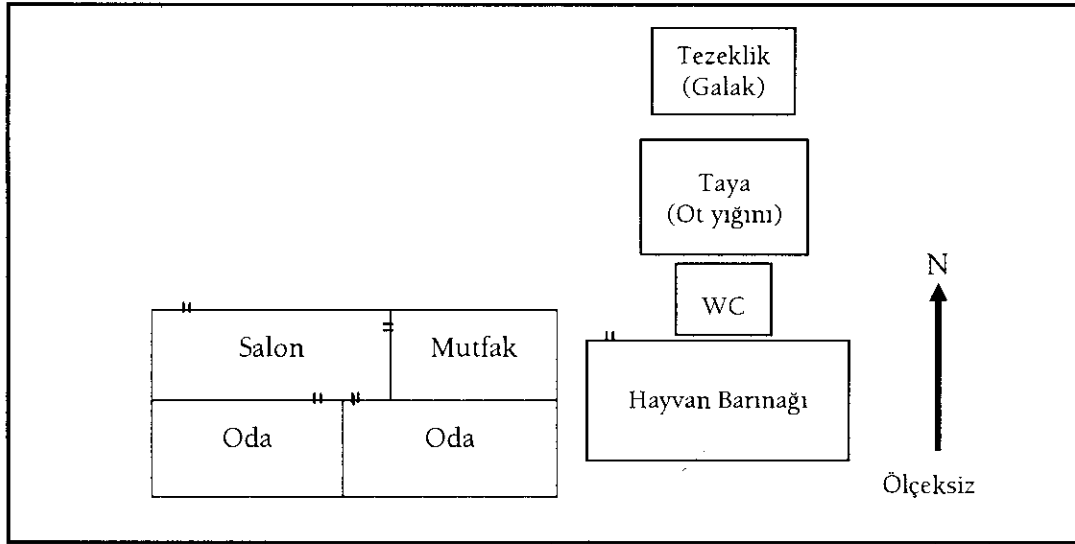
Kaynak: DİE Genel Nüfus Sayımı 2000, Nüfusun Sosyal Ekonomik Nitelikleri Ardahan.

Adını Oğuzların Çavuldur boyundan alan Çıldır ve çevresi, ilk çağlardan beri çeşitli kavimler ve topluluklar tarafından iskân edilmiştir. Çıldır ve yakın çevresindeki ilk yerleşimin M.Ö. IV. bine kadar uzandığı sahada yapılan arkeolojik araştırmalardan anlaşılmıştır (Kökten, 1943:601-603). Hurriler, Mittaniler, Saka Türkleri, Urartular, Iskitler, Partlar, Sasaniler, Hazarlar, Oğuzlar, Karluklar, Safeviler, Gürcüler, Moğollar, İlhanlılar, Osmanlılar ve Ruslar Çıldır ve yakın çevresinde zaman içinde hüküm sürmüşlerdir (Konukçu, 1999:64-70). İnceleme sahasındaki yerleşmelerde bugün büyük çoğunlukla Terekeme, Karapapak (Karakalpak) ve Ahıska'dan gelen Türk grupları yaşamaktadır. Sahada tarafımızdan yapılan görüşmelerde az önce sözü edilen nüfusun hızla büyük kentlere göç ettiği ve bugün köylerde çoğunlukla yaşlı nüfusun kaldığı anlaşılmıştır. Başta İzmit ve İstanbul'a yönelik göçler ile zaman içinde önemli bir nüfus kaybı yaşanmıştır. Göçlerde akraba, komşu ve tanıdıkların yaşadıkları yerlere gitme yönünde bir eğilim gözlenmiştir. Göç ile sahadan devamlı olarak ayrılan nüfusun bir kısmı ekonomik bağlarını koparmamışlardır. Başta canlı hayvan olmak üzere peynir ve diğer bazı süt ürünleri ticarete konu olmuştur.

İnceleme alanındaki yerleşmeler tipik Doğu Anadolu kırsal yerleşme görünümüne sahiptirler. Sahadaki köy yerleşmelerinin tamamında toplu dokulu yerleşme yapısı hakimdir. Meskenler çoğunlukla birbirileri ile bitişik ya da çok yakın inşa edilmiştir. Yakın çevreden kolaylıkla elde edilebilen yapı gereçleri meskenlerde sıkça kullanılmıştır. Eski konutların

hemen tamamında duvarlar taş ile örülmüş, çatı ise toprak ile örtülmüştür. Sahada yeni konut yapımı son derece yavaştır. Bunlarda yapı malzemesi kısmen değişmiştir. Çevreden kolaylıkla temin edilebilen volkanik kökenli taşların (çoğunlukla bazalt) yerini tuğla, toprak örtünün yerini ise galvanize sac almıştır.

Meskenler ve eklentilerini içine alan yaşam sahasının şekillenmesinde hayvancılık ekonomisi ve bunun ihtiyaçları ana belirleyiciler olmuştur. "Hayat" olarak adlandırılan yerleşim alanının ortasında, genellikle iki odadan oluşan mesken ve bunun çevresinde ise "pey-peye" adları verilen ahır, çevredeki geniş çayırliklardan yazın elde edilen otların kurutulmuş olarak depolandığı "taya" ve tezek yığınlarının kış aylarında kullanılmak üzere üst üste yığıldığı "galak-galak"lık hemen her aileye ait yerleşim alanının vazgeçilmez ana yapı ve eklentileridir (Şekil 4).

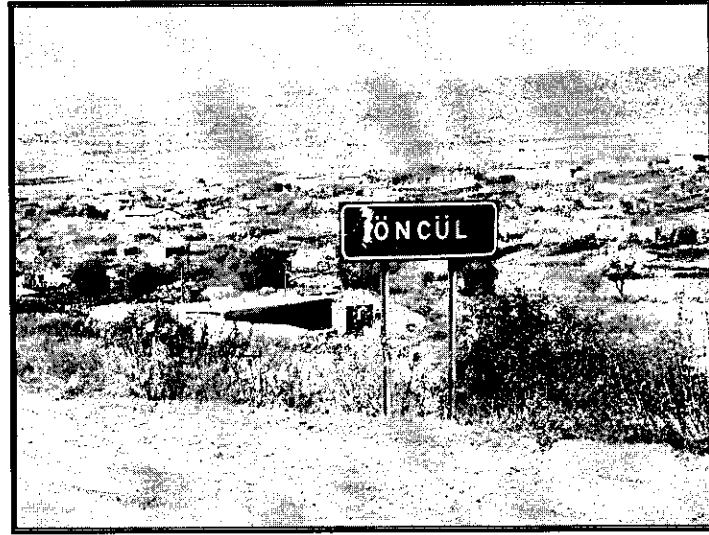
Şekil 4. Kenarbel köyünde yerleşme planı
Figure 4. Settlement plan in Kenarbel village

Fotograf 10. Aktaş gölü çevresinin en kalabalık nüfuslu yerleşmesi olan Kenarbel köyü ve Gürcistan sınırına uzanan karayolunun Kenarbel eşliğinden görünümü.

Photo 10. A view of Kenarbel village

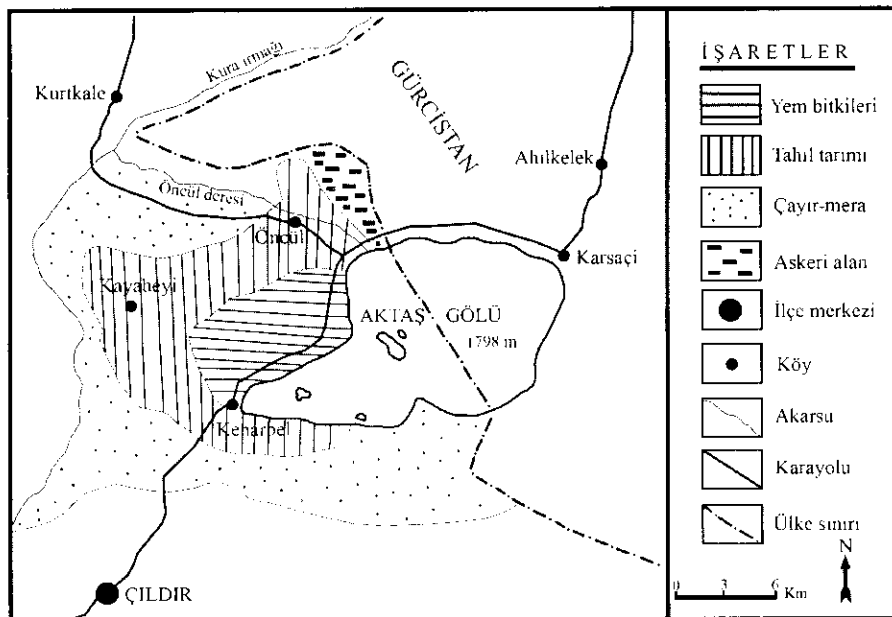
Araştırma sahasında eğitim ve sağlık hizmetleri büyük ölçüde aynı zamanda idari merkez olan Çıldır kasabasından sağlanır. Öncül köyü ilkokulu dışında diğer köy okulları kapalı durumdadır. 2003 yılına kadar açık olan Kenarbel köyü ilkokulu göçler ile kaybedilen nüfus sonrası yeterli öğrenciye sahip olmadığı için kapanmıştır. Az sayıdaki öğrenci grubu ise taşınmalı eğitim kapsamında Çıldır kasabasında öğrenim görmektedir.

Fotoğraf 11. Aktaş gölünün 2 km kuzeybatısında yer alan Öncül köyü.

Photo 11. Öncül village located in 2 km northwest of Lake Aktaş.

Aktaş (Hazapın) gölü çevresindeki yerleşmelerin ekonomik yapılarında hayvancılık (büyükbaş) en önemli faaliyet kolu olarak ön plana çıkar. Göl kıyılarında başlamak üzere çevre köylerin ekilebilir arazilerinin büyük çoğunluğu, hayvansal yem ihtiyacını karşılamak üzere yem bitkileri üretimine ayrılmıştır. Başta fiğ olmak üzere, arpa ve sınırlı alanda tarımı yapılan buğday çevrenin başlıca tarımsal ürünleridir (Şekil 5).

Şekil 5. Aktaş gölü ve çevresinde arazi kullanımı.

Figure 5. Land use in Aktaş lake and it's around.

Çevre hayvancılığında ayrıca hatırlanması gereken bir potansiyel de arıcılık etkinliğidir. Şimdilik üretim yerel bir önem taşımaktadır. Oysa Kafkasya bölgeleri ve Doğu Anadolu özellikle yazları, yoğun bir arıcılık etkinlik sahası olarak önem kazanır.

Göl çevresi son derece geniş çayır ve otlaklar ile kaplıdır. Bu çayırliklar aileler tarafından taşlarla sınır oluşturularak parsellere ayrılmıştır. Sahadaki çayır üretimi çevre köylerin ihtiyaçlarını kolaylıkla karşılamaktadır. Hatta her yıl Hopa, Rize ve Ardahan'a kurutulmuş preslenmiş çayır gönderildiği, yaptığımız görüşmelerde ifade edilmiştir.

Göl çevresindeki köyler ve hatta Çıldır kasabasında yaşayan halkın birçoğu, Aktaş Sınır Kapısı'nın açılması ile ekonomik durumlarının iyileşeceğini ümit etmektedirler. Ancak Gürcistan gibi küçük bir pazar durumundaki ülkeye üçüncü bir sınır kapısının açılması tartışmaya açıktır. Çünkü açılması ekonomik olmayabilir. Diğer yandan, bu sınır kapısının açılmasını Gürcistan'dan çok Ermenistan devleti istemektedir. Aktaş Sınır Kapısı'nın kuzeyi, Gürcistan'da Ermeni nüfusun yoğun olarak yaşadığı Cevahiti Bölgesi sınırları içinde olup bu sahanın Ermenistan sınırına yakınlığı ise 65-70 km kadardır (Laçiner, 2002:50).

Fotoğraf 12. Aktaş gölü çevresi geniş otlaklar ve çayır alanları ile önemli bir hayvancılık potansiyeline sahiptir.

Photo 12. Lake Aktaş and nearby important stockbreeding potential with widespread grasslands

Gölden ekonomik olarak faydalanma: Aktaş gölü, yakın çevresinde yaşayan insanlar için çok önemli bir ekonomik kaynak oluşturmaz. Göl turizmi, ticari balıkçılık ya da göl sularından ekonomik bir kaynak olarak yararlanma söz konusu değildir. Kimyasal bileşimi nedeniyle, çevredeki yerleşmeler için içme suyu amaçlı kullanımı da mümkün değildir. Zaten çevredeki köylerin içme suyu kaynağı Çıldır kasabasından sağlanmaktadır. Göl suları çevrede yetiştirilen ve daha önce de ifade edildiği üzere yöre halkının en önemli gelir kaynağı durumundaki büyük ve küçükbaş hayvan sürülerinin içme suyu ihtiyacını karşılar. Kanaatimizce şimdilik en önemli katkı bu yöndedir.

Aktaş gölünde Çıldır gölünde olduğu gibi bir ticari balıkçılık söz konusu değildir. 1985 yılında DSI ve İlçe Tarım Müdürlüğünün girişimiyle göle sazan yavruları bırakılmıştır. Buna rağmen söz konusu çalışmalar günümüzde ticari boyutta balıkçılığa imkân tanımamaktadır. Gölde ticari balıkçılık yapılmayışı öncelikle gölün hidrografik özellikleri ile ilgilidir. Bunun yanında Aktaş gölünün talveg hattı boyunca çizilen ülke sınırı da ticari balıkçılığı engellemektedir. Bu konuda göldeki tekne sayısı (2) da bize izlenim edinme olanağı sağlar.

Askeri güvenlik bölgesi içinde kalması nedeniyle gölde ulaşım kontrol altında tutulmaktadır. Sahada yaptığımız mülakattan anlaşıldığı üzere bu durum Gürcistan tarafı için de geçerlidir. Hatta sınır ihlallerinin hemen tamamıyla Gürcistan tarafından ülkemize geçişler yoluyla gerçekleştirildiği yetkililerce ifade edilmiştir.

Sahada hayvancılık ve muhtemel sınır ticareti dışında gelecekte değerlendirilmesi olası en önemli faaliyet kolu turizmdir. Aktaş (Hazapın) gölü yakın çevresi ile bir bütün olarak ele alındığında önemli bir turistik potansiyel sahası içinde kalmaktadır. Gölün daha önce değindiğimiz ornitolojik önemi başlı başına çekim unsurudur. Göl, sahip olduğu doğal turistik potansiyelinin yanı sıra, çevre yerleşmelerdeki tarihi ve kültürel turistik eserlere göre de merkezi bir konumda yer alır.

Sahadaki tarihi ve kültürel turistik kaynakların başlıcaları şunlardır; Kurtkale kurganları, Kurtkale Kura köprüsü, Kurtkale, Kurtkale Şapeli, Kayabeyi köyü Kilise Camii, Öncül köyü Kilisesi, Öncül köyü Deli Ağa Konağı ve Aşık Şenlik Mezar Taşları.

Sonuç ve Öneriler

Aktaş gölü ve yakın çevresinin başlıca coğrafi özelliklerinin ele alındığı bu çalışmada, saha ile ilgili bazı sorunlar da tespit edilmiştir. Bunlar şöyle sıralanabilir:

Aktaş gölünün yeterince tanınmadığı ve tanıtılmadığını söylemek mümkündür. Ulusal düzeydeki gezi, seyahat ve tanıtım içerikli kimi dergilerde zaman zaman kısaca yer almıştır. Sahanın doğal yaşam ortamı ve daha önce söz edilen canlı türleri (kuşlar), tanıtım öğeleri olarak kullanılabilir. Bunun yanında sınır oluşturan bir göl olması, kuzey kıyısında sınır kapısının yer alması ve adaları tanıtımda kullanılacak başlıca çekim gücü unsurlarıdır.

Aktaş gölü, ülkemizin kalabalık nüfuslu saharlarından uzakta yer alır. Bu durum iki yönüyle ele alınabilir. Birincisi insan ve onun faaliyetlerinin oluşturacağı olası baskı sahada şimdilik söz konusu değildir. İkincisi ise, çevrenin sahip olduğu turistik çekim gücü elemanları bu uzaklık nedeniyle hâlâ potansiyel konumdadırlar.

Göl çevresindeki yerleşmelerde ekonomik faaliyet kolu yelpazesi son derece dardır. Gölden ekonomik anlamda herhangi bir amaçla yararlanma söz konusu değildir. Zaten göl kıyılarının önemli bir bölümü askeri güvenlik kuşağı içinde kalır.

Büyük ölçüde geçim tipi olarak sürdürülen hayvancılık ve hayvansal yem bitkileri üretim faaliyetleri kalkınma için yeterli değildir. Bu durumun sonucu olarak da inceleme alanındaki yerleşmeler zaman içinde göç ile ciddi oranda nüfus kaybetmişlerdir. İnceleme alanındaki köylerde yaptığımız görüşmelerde, yöre halkı ekonomik sorunlarının şimdilik kapalı olan *Aktaş Sınır Kapısı*'nin açılması ile büyük ölçüde çözüleceğini ummaktadır. Bu gümrük kapısının açılması ile yerel ölçüde bir ekonomik canlılık oluşması mümkündür. Gölün batı ve kuzey kıyılarını izleyen karayolunun uluslar arası ulaşımına açılması, bu çevrenin daha iyi tanınmasına yol açabileceği gibi amaca uygun bir planlama yapılmadıkça çevresel bozulmaları da beraberinde getirebilir.

Aktaş gölü bilindiği üzere yalnızca Arkbeli deresi aracılığıyla dış drenaja bağlıdır. Göl sularının kendini yenilemesi veya temizlenmesi oldukça uzun zaman alabilir. Bu yüzden sahadaki hassas doğal ortam dengesini bozabilecek faaliyetler denetim altında tutulmalıdır. Bu da göl ve yakın çevresine *yasal koruma statüsü kazandırılması* ile mümkün olacaktır.

Sahanın tanınması ve tanıtımının yapılması, değerlendirilmesi için ön koşullardır. Gölün doğal yaşam ortamının korunması ise sürdürülebilirliğin sağlanması için vazgeçilmez zorunluluktur. Çalışmamızın bu tanıtıma az-çok katkı yapacağı umulmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akgül, G., 1997, Çıldır ve Aktaş Gölleri (Ardahan) Arasında Kalan Bölgenin Florası, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Anonim, 2001, Tarihi Kalıntıları ile Çıldır. Çıldır Kaymakamlığı Kültür Yayınları. Bizim Büro Basımevi, Ankara.
- Ateşoğulları, M, Yıldırım, Y., 2003, Ardahan İli Çevre Durum Raporu. Ardahan Valiliği İl Çevre ve Orman Müdürlüğü.
- Derleme Sözlüğü, 1993, I-VII ve VIII. Ciltler. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları Sayı:211/7, Ankara.
- Ergene, A., 1997, Toprak Biliminin Esasları. Öz Eğitim Yayınları, Yayın no:0027, s: 447, Konya.
- Erinç, S., 1953, Doğu Anadolu Coğrafyası, İstanbul Üniversitesi Yayınları No: 572, Coğrafya Enstitüsü Yayını No:15, s: 94, İstanbul.
- Güney, E., 2004, Türkiye Hidrocoğrafyası. Çantay Kitabevi, S: 309, İstanbul.
- Hoşgören, Y., 1994, *Türkiye'nin Gölleri*, Türk Coğrafya Dergisi, Sayı:29, s: 19-51, İstanbul.
- İnandık, H., 1965, Türkiye Gölleri (Morfolojik ve Hidrolojik Özellikler) I.Ü Coğrafya Enstitüsü Yayınları, No:44, s: 75, İstanbul.
- Kırar, M., 1990, Çıldır ve Aktaş Gölleri Cıvanı Jeomorfolojisi, I.Ü. Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Koçman, A., 1979, Yukarı Kura Nehri Havzası'nın Fiziksel Coğrafyası. Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.
- Koçman, A., 1993, Türkiye İklimi. Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No:72, s:16, İzmir.
- Koday, Z., 2001, *Çıldır Gölü'nde Balıkçılık*, Türk Coğrafya Dergisi, Sayı:37, s:171-182, İstanbul.
- Konukçu, E.,1999, Ardahan Tarihi. Ardahan Valiliği Kültür Yayınları, No:2
- Kökten, K.,1943, Kars'ın Tarih Öncesi Hakkında İlk Kısa Rapor. Belleten, C. VII, Temmuz, S: 601-613.
- Laçiner, S., 2002, Ermenistan-Türkiye İlişkilerinde Sınır Kapısı Sorunu ve İlişkilerde Ekonomik Boyut. Ermeni Araştırmaları, Cilt: 2, No: 6, s:35-68, Ankara.
- Lahn, E., 1949, Çıldır ve Aktaş Gölü'nün Jeolojisi Hakkında T.J.K.B. Sayı no: 1 (2) s:113-117, İstanbul.
- Lahn, E.,1948, Türkiye Göllerinin Jeolojisi ve Jeomorfolojisi Hakkında Bir Etüd, M.T.A. Enstitüsü Yayınları, Seri:B, No:12, Ankara.
- Saraçoğlu, H., 1990, Bitki Örtüsü Akarsular ve Göller. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Öğretmen Kitapları Dizisi:177, s:340, İstanbul.
- Soysal, I., 1983, Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, I. Cilt (1920-1945), Türk Tarih Kurumu Yayınları XVI. Dizi Sayı:38, s:37, Ankara.
- Tuncel, M., 1975, Göllerimiz. Redhouse Yayınevi, Tabiat Bilimleri Serisi, s:29, İstanbul.
- www.wwf.org.tr

Table 2. The mean (SD) number of correct responses for each of the 10 trials for the 10 subjects

Subject	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	11 (1.9)	11 (1.9)	11 (1.9)	11 (1.9)	11 (1.9)	11 (1.9)	11 (1.9)	11 (1.9)	11 (1.9)	11 (1.9)
2	11 (1.9)	11 (1.9)	11 (1.9)	11 (1.9)	11 (1.9)	11 (1.9)	11 (1.9)	11 (1.9)	11 (1.9)	11 (1.9)
3	11 (1.9)	11 (1.9)	11 (1.9)	11 (1.9)	11 (1.9)	11 (1.9)	11 (1.9)	11 (1.9)	11 (1.9)	11 (1.9)
4	11 (1.9)	11 (1.9)	11 (1.9)	11 (1.9)	11 (1.9)	11 (1.9)	11 (1.9)	11 (1.9)	11 (1.9)	11 (1.9)
5	11 (1.9)	11 (1.9)	11 (1.9)	11 (1.9)	11 (1.9)	11 (1.9)	11 (1.9)	11 (1.9)	11 (1.9)	11 (1.9)
6	11 (1.9)	11 (1.9)	11 (1.9)	11 (1.9)	11 (1.9)	11 (1.9)	11 (1.9)	11 (1.9)	11 (1.9)	11 (1.9)
7	11 (1.9)	11 (1.9)	11 (1.9)	11 (1.9)	11 (1.9)	11 (1.9)	11 (1.9)	11 (1.9)	11 (1.9)	11 (1.9)
8	11 (1.9)	11 (1.9)	11 (1.9)	11 (1.9)	11 (1.9)	11 (1.9)	11 (1.9)	11 (1.9)	11 (1.9)	11 (1.9)
9	11 (1.9)	11 (1.9)	11 (1.9)	11 (1.9)	11 (1.9)	11 (1.9)	11 (1.9)	11 (1.9)	11 (1.9)	11 (1.9)
10	11 (1.9)	11 (1.9)	11 (1.9)	11 (1.9)	11 (1.9)	11 (1.9)	11 (1.9)	11 (1.9)	11 (1.9)	11 (1.9)

1 = correct; 2 = incorrect; 3 = correct; 4 = incorrect; 5 = correct; 6 = incorrect; 7 = correct; 8 = incorrect; 9 = correct; 10 = incorrect.

SD = standard deviation.

10 trials. The mean number of correct responses for each trial was 11 (SD 1.9).

The mean number of correct responses for each trial was 11 (SD 1.9).

The mean number of correct responses for each trial was 11 (SD 1.9).

The mean number of correct responses for each trial was 11 (SD 1.9).

The mean number of correct responses for each trial was 11 (SD 1.9).

The mean number of correct responses for each trial was 11 (SD 1.9).

The mean number of correct responses for each trial was 11 (SD 1.9).

The mean number of correct responses for each trial was 11 (SD 1.9).

The mean number of correct responses for each trial was 11 (SD 1.9).

The mean number of correct responses for each trial was 11 (SD 1.9).

The mean number of correct responses for each trial was 11 (SD 1.9).

The mean number of correct responses for each trial was 11 (SD 1.9).

The mean number of correct responses for each trial was 11 (SD 1.9).

The mean number of correct responses for each trial was 11 (SD 1.9).

The mean number of correct responses for each trial was 11 (SD 1.9).